

lesz és politikai szerepet is vállal –, a koalíciós évek elmúltával azonban megint elfogy körülötte a levegő. Az amerikai emigrációban végül tudományos munkájának folytatásához szükséges intézményekre talál ugyan, az életművének kiteljesítéséhez szükséges szellemi közegre azonban nem. A „kor” bemutatása során a szerző arra a két paradigmára koncentrálnak, amelyeknek – ahogy fogalmazza – a „metszéspontján” születik meg a „szinopszis” elmélete: egyfelől a neokantiánus, másfelől a „pragmatikus-empirikus” jogszemléletet ismerteti tehát. Kettő közül az előbbi látszik az egyszerűbb problémának. A korszakban a jogelmélet fogalmi kereteit ugyanis a neokantianizmus határozza meg: a jog magatartásokat és szabályokat egyaránt magában foglaló jelenségvilága eszerint a „valóság” és „érték” fogalmi dualitásában ragadható meg, a jogtudomány pedig a „valóságtudományokkal” szembeállított „értéktudományok” egyikének minősül. Az érdekesebb kérdés inkább a „pragmatikus-empirikus” paradigma: hogy tudniillik ez miféle irányokat foglal magában, és hogy Horváth miért épp ezzel látja jónak kiegészíteni a neokantiánus örökséget. Zsidai válasza szerint ez a paradigma – szemben a neokantiánussal – nem homogén irányzatként fogható föl, hanem jogi jelenségek sajátos megközelítésmódjaként határozható meg, szoros összefüggésben a jogtudomány szocio-

logizálódásának tendenciájával. A kötet nagyobb, műelemző fejezete ellenben egyértelműen önálló kutatásokra támaszkodik. Rendkívül szubtilis – láthatóan a mű fordításának tapasztalatai nyomán is formálódott – gondolatmenetét itt most nincs terünk rekapitulálni. Annyi bizonyosnak látszik, hogy ez a gondolatmenet – magának az elemzett műnek a logikájával adekvátan – egyszerre árul el filozófiai tájékozottságot és egyszerre érvényesít *par excellence* jogi szemléletet. Beállításában a Horváth művében érvényesített „szinopszis” a jog elméletének egyszerre nyújtja lételméleti, ismeretelméleti és axiológiai megalapozását: integráns módon egymásra vonatkoztatva őket, képes kiküszöbölni a három bölcséleti megközelítés egyoldalúságait.

Zsidai Ágnes könyve nagyigényű munka. Nem helyettesíti ugyan a Horváth Barna életművének egészét szisztematikusan földolgozó majdani nagymonográfiát, ám bizonynyal a jövőben megkerülhetetlen hozzájárulással szolgál ahhoz. Jó szívvel elmondhatjuk róla: maradéktalanul elvégzi maga szabta feladatát – az „ellen-ideológiai kritika” jegyében újrarajzolja Horváth Barnáról alkotott képünket. (*Zsidai Ágnes: A tiszta jogszociológia: Horváth Barna szinoptikus jogbölcsélete, Budapest: Szent István Társulat, 2008.*)

Perecz László
filozófiatörténész

A megismerés új útjai

A közös pont, amelyre Kondor Zsuzsa angol nyelven megjelent esszéi visszavezethetőek, az a meggyőződés, hogy „a kommunikációs technológiai nézőpont új megvilágításba helyezi a hagyományos filozófiai vizsgálódásokat” (vii). A kiinduló tézis szerint az emberiség rendelkezésére álló mindenkor kom-

munikációs technológiák alapvetően befolyásolják, sőt meghatározzák, milyen tartalmak (gondolatok, eszmék, fogalmak stb.) fejezhetőek ki, illetve juthatnak egyáltalán az eszünkbe. A kötetbe gyűjtött írások ezen tézis következményeinek vizsgálatára vállalkoznak, vagyis „az egyén kognitív mintázataira és a társadalom intézményes kereteire gyakorolt hatásokat” (124) kívánják megvilá-

gítani. A tizenöt esszé gyakorlatilag a keletkezés időrendjében követi egymást, így egy lehetséges gondolkodói út bejárását is kínálják az írásbeliség kultúrtörténeti kutatásától az MMS-használat funkcionális elemzésén át a mobil tanulás (*m-learning*) vizsgálatáig.

A kérdésfeltevés eredeti háttérét természetesen a Balogh József és Hajnal István nevével fémjelzett magyar, illetve a Harold Innis, Eric Havelock és Walter J. Ong munkásságában megtestesülő nemzetközi kommunikációtörténet-kutatói hagyomány adja, amelynek közös kiindulópontja, hogy az írásbeliség kora előtti szóbeliség alapvetően eltérő kognitív struktúrákat tett lehetővé, s hogy az elektronikus kommunikáció felemelkedése számos tekintetben visszatérést jelent a kezdetekhez. Kondor Zsuzsa itt terminológiai újítást is javasol: a kort, amelyben élünk, szívesebben tekinti a *másodlagos írásbeliség korának*, amelyet „az írásbeliség racionalitása jellemez, ugyanakkor lehetőséget ad a multimodális kiterjesztésre a kommunikációtechnológiai változásokból fakadóan” (viii).

A lehetséges kiterjesztések sorából a szerző számára meghatározó *modus* egyértelműen a képi. Az információ tárolásának e módja állítódik szembe a *szöveggel*, így közvetve a kogníció nonverbalitása is a tét. Az a kérdés tehát, hogy mindaz, amit ma racionális, illetve tudományos gondolkodás alatt értünk, mennyire kötődik szorosan az írásban rögzített nyelv közegéhez, vagy vannak a folyamatnak olyan szeletei, ahol az alfabetikus kód alkalmazása esetlegesnek, netán csak a körülmények által ránk erőltetettnek bizonyul. A probléma vizsgálata olyan további kérdéseket vet fel, mint hogy van-e az emberi észlelésben elsőbbsége a képiségnek? Egy ilyen alapvetően képi jellegű észlelésnek megfeleltethető-e valamiféle képi reprezentáció? Ezekből követ-

kezően kellene-e elsőbbségének lennie az emberi kommunikációban, azaz állítható-e, hogy a képi információközvetítés hatékonyabb, mint a szöveges? Beszélhetünk-e arról, hogy a vizualitásnak a mindennapi kommunikációnkban tapasztalható fokozatos térnyerése visszahat a fogalmi gondolkodás folyamataira? Szükségessé teszi-e a megváltozott kommunikációtechnológiai környezet egy új, neki megfelelő ismeretelmélet kidolgozását?

Kondor Zsuzsa mindezen kérdésekre határozott igennel felel, s az egyes tanulmányokban eme meggyőződéseit igyekszik érvekkel alátámasztani. Mindezek során kirajzolódnak a szerző egyértelmű preferenciái: a mindennapi tapasztalat világa az elvont tudományossággal szemben, a képi információközlés az alfabetikus írásossággal szemben, a holisztikus megközelítés a dualisztikus szemlélet ellenében a metafizika és az ismeretelmélet terén egyaránt. A megismerést egy megismerő szubjektum és egy tőle elszigetelten, függetlenül létező megismerendő objektum kapcsolatba lépéseként elgondoló karteziánus modellel szemben a megismerő alanynak a megismerés közegébe való beágyazottságát hangsúlyozza. Az objektivizmus elutasítása azonban nem szubjektívizmushoz vezet, Kondor a huszadik század második felében divatos relativizmus helyett az ezredfordulón divatossá vált realizmus mellett teszi le a voksát. Olyan modellt keres, amely képes biztosítani az információ torzulás- és veszteségmentes átvitelét a külvilágtól a fogalmakig. Úgy látja, hogy a kognitív tudomány keretei alkalmasak arra, hogy megnyugtató módon számot tudjunk adni megismerési folyamatainkról. Első számú kedvence George Lakoff, akinek elképzelései visszatérő elméleti alapvetéséül szolgálnak az utolsó tanulmányoknak. A fő állítás leegyszerűsítve, hogy a gondolkodási folya-

matok szétválaszthatatlanul összekapcsolódnak az érzékelés motoros folyamataival, azok pedig a külvilág mozgásaival. Nyelv, gondolkodás és világ így „egybeesnek”. (151-152)

A szerző metafizikai álláspontja szerint az írásbeliség legnagyobb „bűne” annak sugalmazása, hogy létezik elmélet gyakorlat nélkül, hogy az elme működtetésének feltétele a test „kikapcsolása”. (142) Bergsonra, Deweyra, Heideggerre és Wittgensteinre hivatkozva a kommunikáció természetes közösségi térben élő és mozgó ember képe mellett érvel. Innen nézve azonban egy másik értelemben is beszélhetünk a mobilkommunikációs eszközök kapcsán kognitív forradalomról, amennyiben azt állítjuk, hogy alapvetően átalakítják egyéni érzékelési-észlelési terünket. Szigorúan véve már nagyon régóta nem beszélhetünk tiszta észlelésről, a technológiai fejlődés nyomán újabb és újabb eszközök révén próbáljuk kitágítani az emberi érzékelés határait, ami társas szerveződéseinket és kulturális produkcióinkat is folyamatosan alakítja. Ennek megfelelően a kibontakozó koncepció fontos építőköveitől szolgálnak Merlin Donaldnak

Kölcsönösen alkotmányozott létmódok és létlehetőségek

Legújabb kötetében Király V. István tulajdonképpen az előző kötetekben – azoknak szinte mindegyikében – elkezdett gondolatfonalakat sodor tovább és vezet egybe: a történelemről, a halálról és a szabadságról. A kötet három, csak látszólag elkülönülő fejezetből és két függelékkel áll. Miért csak látszólag különül-

a kognitív evolúcióról, Michael Tomasellónak a kultúra mediális fázisairól szóló elgondolásai, de fontos szerep jut Robin Dunbar „társas agy” elméletének is.

Kondor Zsuzsa a *másodlagos írásbeliség* fogalmában is azt hangsúlyozza, hogy az alfabetikus érvelő közlés dominanciája ellenére vagy mellett az új kommunikációs technológiák képesek a tapasztalat közvetlen (nem verbalizált) továbbítására. (157) A legújabb technológiák pedig azért érdemelnek kitüntetett figyelmet, mert alkalmasak arra, hogy az emberi és technikai evolúció során létrejött észleleti lehetőségek összességét egyesítsék magukban. Ezáltal a ma és a holnap multimediális mobilkommunikációs eszközei magánjellegű élményeink társas megosztásának elsőszámú közvetítőivé válnak – indokoltnak látszik tehát, hogy felmérjük, miként alakítják át kapcsolatainkat és a világról alkotott képünket. (*Kondor Zsuzsanna: Embedded Thinking. Multimedia and New Rationality, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008.*)

Golden Dániel

MTA Filozófiai Kutatóintézet

nek el ezek a fejezetek? Először is, mert a már említett három alapvető emberi létmód és létlehetőség kölcsönös alkotmányozásáról szól mindhárom. Másodsor, mert kölcsönös eredeztetésük felmutatása érdekében a szerző úgy sodorja gondolatfonalait és érveit, illetve azok úgy sodorják őt magát, hogy egyrészt valóban elvezethessenek egymáshoz, másrészt viszont felmutathassák mihozzánk tartozó és tőlünk elválaszthatatlan mivoltukat is. Mind-

lás tapasztalata, Közdotk Könyvkiadó, Bp., 2003, 168 o.; *Kérdő Jelezés – több-csendbeni alkalmazott filozófiai zajhárítás a szabad(ság) kérdés(é)ben*, Kalligram, Pozsony, 2004, 220 o.; *HALANDÓAN LAKOZIK szabadságában az ember*, Kalligram, Pozsony, 2007, 311 o.

eközben szüntelenül fel vagyunk szólítva arra, hogy engedjük gondolatainkat együtt sodortatni az itt felvetett kérdésekkel, ami persze nem jelent mást, mint együtt kérdezni a szerzővel. De lássuk részletesebben, mit is kell (a szó legszorosabb és legsürgetőbb értelmében) nekünk (is) kérdeznünk!

A kötet első fejezete a történelemnek nem a vezérfonalát, nem a végét, nem eseményeit vagy annak pusztá meghatározását, hanem eredetét és lényegét célozza. Már a fejezetcím (*Halál és történelem – Prolegoménák egy „történelemfilozófiai” illetve történelemontológiai lehetőséghez*) és egy hozzáfűzött lábjegyzet figyelmeztet arra, hogy itt nem diszciplináris értelemben felfogott „történelemfilozófiáról” lesz majd szó, hanem a történelem lét-mivoltára éppen létmódszerűen kérdez gondolataiban a fejezet, azaz tulajdonképpen azt célozza megvilágítani, hogy miképp tartozik hozzánk egzisztenciálisan és ontológiailag a történelem és a történetiség. A hagyományos „Mi a történelem?” kérdés tehát egy másikkal egészül ki: „Miért, miből eredően van egyáltalán történelem?”. Ez utóbbi vezet ugyanis el egy olyan történelemfilozófiai lehetőséghez, amely tulajdonképpen inkább ontológia. Azért ontológia, mert a történelmet magát a létrejötté és lényege felől gondolja el, mint az embernek nevezett létező egyik alapvető, őt a többiekkel kölcsönösen együtt-alkotmányozó létmódját és – következképpen – létlehetőségét is. Nos, ha a történelem sajátosan hozzánk tartozik, a mi lehetőségünk (hiszen bár a köveknek is lehet történetük, nincsen és nem is lehet nekik történelmük), akkor ennek a lehetőségnek ugyancsak sajátosan kell összefüggésben lennie más létlehetőségeinkkel is. És mivel a történelem tulajdonképpen egy véges lény végességéhez viszonyuló dolgainak története, történelme csakis egy véges, azaz

halandó lénynek lehetséges. Vagyis az ontológiai kérdés horizontjában az derül ki, hogy a történetiség lényegével kapcsolatban a halál történeti megértésének és kutatásának van ontológiai és strukturális kitüntetettsége, hiszen a halál megalapozza az emberi történelmet és történetiséget magát.

A történelem régebben vagy manapság bevett megközelítéseit és témáit a szerző egytől egyig visszavezeti ebbe az eredendő és alapvető mederbe. Arthur Danto szubsztantív/analitikus megközelítési dualizmusáról, vagy Karl Löwith vizsgálódásairól az derül ily módon ki, hogy kérdésfelvetésük eltéveszti a történelem lényegét, vagy – radikálisabban – a kérdések hiánya termeli ki ezeket, ugyanis minden esetben eleve előfeltételezve van, mintegy magától értetődően, éppen maga a történelem. A történelem végéről szóló fejtegetések (Hegel, Kojčve, Fukuyama) is gyökértelennek mutatkoznak, amennyiben nem az embernek, mint földi lénynek a véget érésére alapozzák a történelem végéről folytatott diszkurzust, hanem halátagadó időstrukturákra.

Míndeközben persze az a kérdés is felmerül, hogy vajon miért is került el a történelemfilozófia többnyire azt a sajátos lehetőséget, hogy történelemontológiává váljon. Azaz saját előfeltételezett „tárgyát” kérdezze önmagá eredetét illetően. Feltételezhetően azért, így a válasz, mert ez a történelem voltaképpen a *halátagadás* történelmévé vált, illetve akként alakult. Pontosabban a különböző világnézetek vagy ideológiák által elgondolt (vagy egyenesen helyettesített és elfedett) halandóság letagadásának a történeteként. Márpedig történelmet és halált csakis együtt és egyszerre lehet állítani vagy tagadni. A már említett és kritizált szerzők helyett, halál és történetiség eredendő összetartozását megvilágítandó, Hobbes és Heidegger felé fordulunk. A *Levia-*